

Kelios mintys apie naująsias lenkų ir latvių literatūros istorijas

AUŠRA JURGUTIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
ausra.jurgutiene@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4676-9889>

Being Poland: A New History of Polish Literature and Culture since 1918 (2018), ed. by Tamara Trojanowska, Joanna Nizynska and Przemysław Czapliński; with the assistance of Agnieszka Polakowska, Toronto Buffalo London: University of Toronto Press, 828 p. ISBN 978-1-4426-5018-3(cloth), ISBN 978-1-4875-2459-3 (paper).

A New History of Latvian Literature: The Long Nineteenth Century, eds. Pauls Daija / Bendikts Kalnačs (2022) [Cross-Roads: Studies in Culture, Literary Theory, and History. Ed. by Ryszard Nycz, vol. 29], Peter Lang GmbH, 276 p. ISBN 978-3-631-86202-5 (Print), E-ISBN 978-3-631-85624-6, (E-PDF) E-ISBN 978-3-631-87395-3 (EPUB).

Literatūros istorijos, kurioms struktūralizmo laikais buvo iškilęs mirties pavojus, su postruktūralistų koncepcijomis buvo atgaivintos ir dabar jaučiasi kaip niekad gyvybingos. Atgijo jos žymiai pasikeitusios, atsisakius pasenusio pozityvistinio istorizmo, modernizuotos naujais receptijos, intertekstualumo, postkolonializmo, dekonstrukcijos, antropologijos ir kt. rakursais. Neseniai pasirodžiusias anglų kalba parašytas dviejų kaimyninių šalių literatūros istorijas *Being Poland: A New History of Polish Literature and Culture since 1918* (2018) (*Buvimas Lenkija: Naujoji lenkų literatūros ir kultūros istorija nuo 1918 m.*) ir *A New History of*

Received: 20/06/2024. **Accepted:** 25/06/2024.

Copyright © 2024 Aušra Jurgutienė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Latvian Literature: The Long Nineteenth Century (2022) (*Naujoji latvių literatūros istorija: Ilgasis XIX amžius*) galima būtų priskirti nacionalinių literatūrų istorijų eksporto serijai, kurią 1989 m. pradėjo prancūzų mokslininkai įspūdingu veikalu *A New History of French Literature* (*Naujoji Prancūzų literatūros istorija*). Ji kompaktiškais epizodais, parašytais 164 autorių, aprėpė visą nuo pirmo rašto paminklo iki šių dienų prancūzų literatūros istoriją, surašytą į 1000 knygos puslapių. Visas minėtas knygas į visumą sutelkia ne tik tai, kad jose, parašytose anglų kalba, atkartojamas tas pats pavadinimas, bet, svarbiausia, priimti nauji istorijos pasakojimo principai. Jose atsisakyta ir įprasto monografinio rašytojo biografijos ir kūrybos aprašymo principo, ir senųjų grynojo tautiškumo ar grynojo literatūriškumo modelių. Prancūzų literatūros istorijoje dominuoja probleminiai skyriai, literatūra papildoma egzistencialistų kūryba, literatūros vertimų, knygų leidybos, skaitytojų ir kultūros kaitos ir kitomis temomis. Prisimenu, kaip baigiantis XX a. su LLTI kolegomis buvome tokia istorija susidomėję, ją parsisiuntę, tada ji mums atrodė kaip alpinistui nepasiekiamą kalno viršūnę. Vis dėlto į tą kalną išdrįsusių kopti atsirado. 2004 m. taip pat anglų kalba išleista ir panašiai pavadinta vokiečių literatūros istorija *A New History of German Literature* (*Naujoji vokiečių literatūros istorija*). O po ilgesnio laiko nudžiugino ir mūsų kaimynai iš Lenkijos ir Latvijos, pratęšę šią savotišką nacionalinių literatūrų seriją. Todėl norėčiau jų darbus šiek tiek plačiau čia pristatyti. Visų tokių anglų kalba eksportui parašytų nacionalinių istorijų tikslas – nauju šiuolaikiniu žodynu ir stiliumi patraukliai ir gyvai ap tarti istorinius literatūros faktus, atnaujinti literatūros klasikų interpretacijas ir tuo sudominti kitų šalių skirtingų skonių skaitytojus, ne tik akademinę visuomenę. Ši savotiška knygų serija neturi jas vienijančio redakcinio ar leidybinio centro, taip pat nėra nubrėžusi griežtesnių metodologinių direktyvų, tačiau yra rašoma ambicingų literatūros istorikų, tęsiančių pirmosios 1989 m. išleistos prancūziškos literatūros istorijos rašymo tradiciją, įpareigojančią iš šandienos perspektyvos pamatyti savo literatūros istoriją naujai ir suintensyvinti tarptautinę komunikaciją su kitais. Todėl nekeista, kad latvių literatūros istorijoje, išleistoje Peter Lang leidyklos serijoje Cross-Roads, randi tą pačią redaktoriaus pavardę Ryszard Nycz kaip ir lenkų istorijos knygoje. Palyginus naujas lenkų ir latvių istorijas, nesunku pamatyti, kokios jos skirtingos. Pirmoji apsiriboja tik XIX a., kad galėtų parodyti naują nacionalinės literatūros susiformavimo vaizdą. O antroji lenkų literatūros istorija pradeda pasakojimą nuo 1918 m.

paskelbtos šalies nepriklausomybės ir gana plačiai aprėpia visą XX a. su visomis literatūroje užfiksuotomis tautinio identiteto manifestacijomis ir komplikacijomis. Pirmoji literatūros istorija rašyta palyginti nedidelio vienminčių autorių būrelio (Pauls Daija, Aiga Šemeta, Mārtiņš Mintauris, Ginta Pērle-Sīle, Kristiāna Ābele, Inguna Daukste-Silasproge), labiausiai siekusio parodyti nacionalinės literatūros multikultūriškumą ir įvairumą. Lenkų literatūros istorijai parašyti sutelktas daug didesnis autorių būrys ir pritrauktos jų darbą kuravusios bei finansavusios žymios tarptautinės institucijos.

Latvių literatūros istorijos *A New History of Latvian Literature: The Long Nineteenth Century* sudarytojas ir tekstų autorius Benediktas Kalnačas įžangoje nurodo du istorinio tyrimo modernizavimo šaltinius. Pirmas yra mūsų jau paminėta knyga *New History of French Literature*, iš kurios, jo teigimu, buvo perimtas didžiojo pasakojimo dekonstravimas į koliažinį arba fragmentinį pasakojimą, išsaugant chronologinę faktų slinktį, kuriai aprašyti buvo įtraukti tyrėjai iš įvairių disciplinų. Antrasis svarbus šaltinis – po Šaltojo karo parašytas *regioninių tyrimų krypties* daugiatomis veikalas *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*, 2004–2010) (*Rytų ir Vidurio Europos literatūrinių kultūrų istorija: jungtys ir atsiskyrimai XIX ir XX a.*). Jame buvo naujai pažiūrėta į Vidurio Rytų Europos regioną, susitelkiant prie jo kultūros nacionalinio hibridiškumo ir jį vertinant ne kaip trūkumą, o kaip išskirtinę vertybę. Regioniniai multikultūriniai literatūros tyrimai „naikina“ ne literatūrų tautiškumo, bet jų uždarumo ir grynumo traktuotę, kaip svarbiausią akcentuodami lokalaus/globalaus faktų sankabos tyrimą. Toks įvairiai profiliuojamos regioninės atminties žadinimas buvo svarbus latvių literatūros istorijos autoriams, nes jiems leido geriau pamatyti, kaip svarbu savai kultūrai ieškoti naujo tapatumo modelio, išeinančio už klasikinio nacionalizmo ribų.

Latvių literatūros istorikams buvo svarbu neapsiriboti tik latviškai parašyta literatūra ir literatūros faktais, prie jų pritraukiant platesnius sociokultūrinius reiškinius. Svarbus tyrimo uždavinys – įprastą literatūros istoriją praplėsti kitomis istorijomis – knygų ir žurnalų leidybos, vertimų, literatūros iliustracijų, skaitytojų lūkesčių kitimo istorijomis, taip ją pamatant įvairesnę ir kitokią. Šalia įprastos XIX a. latvių literatūros kaitos, kada *Naujieji latviai*, atskilę nuo pastoriškos literatūros, pasaulietinę literatūrą padarė svarbiausia nacionalinės savimones stiprinimo priemone, šios knygos autoriams buvo svarbu akcentuoti

jos kitą multikultūriškumo pusę – vertimus iš vokiečių kalbos į latvių ir iš latvių į vokiečių kalbą, kuriais vyko savita abiejų literatūrų cirkuliacija. Tai jiems leido pastebėti to laiko literatūros tam tikras komplikacijas ir paradoksus: sekdami vokiečių literatūra ir ją versdami, latvių rašytojai kartu ieškojo ir jos elitinės išraiškos, kūrė jos elitinį estetinį standartą, tačiau tuo pat metu suaktyvino ir literatūros demokratizavimo tendenciją (naikino didaktinį mokytojo/mokinio santykį, ieškojo ryšio su platesne tautine auditorija). XIX a. amžiaus latvių literatūroje švietėjišką (didaktišką, racionalią, sentimentalią) kryptį pakeitusi romantizmo literatūra ir jos vertimai (Johanno Wolfgango von Goethe's, Friedricho Schillerio, Heinricho Heine's, Williama Shakespeare'o, daugelio iš rusų literatūros) ardė skirtumą tarp aukštosios ir žemosios literatūros, vis didesni plotai buvo užleidžiami populiariajai literatūrai. Knygoje šalia jau labiau žinomų dalykų, Latvijos visuomenę konsolidavusių tautiniu pagrindu (1822 m. išėjusio pirmojo latviško laikraščio, 1824 m. įkurtos pirmosios latviškos bendrijos, 1856 m. Jurio Alunānsa išleisto pasaulinės poezijos vertimų rinkinio, 1897 m. įkurto Rygos latvių teatro, 1897 m. išleisto Goethe's *Fausto* vertimo ir t. t.), ypač gilintasi į XIX a. pabaigoje vykusį priešingą nacionalinės literatūros dezintegravimosi pagal skirtingas idėines ir estetines tendencijas procesą. Kita svarbi šios latvių literatūros istorijos ypatybė – atsisakyta pasenusio kategorinio dualistinio schematiško literatūros vertinimo (idealistinė/materialistinė pasaulėžiūra, elitinė/žemoji, religinė/pasaulietinė, buržua/proletarinė literatūra), nes jos autoriams buvo svarbiau įžiūrėti ir aptarti jos įvairumą bei hibridiškumą. Jiems buvo svarbu aptarti, kaip XIX a. pabaigoje susiformavusi vidurinės klasės latvių intelektualų vienybė ėmė aižėti, įgijo *fin de siecle* būdingą skirtingų estetinių skonių ir politinių idėjų išraišką, pavirto įvairiausiomis viešomis diskusijomis, kurios liudija jos intelektualinį brandumą. XIX a. pabaigoje tautinę latvių vienybę ypač ardė gausėjantys marksistinių pažiūrų intelektualai, mokslus baigę Maskvoje ar Peterburge. Visuomenė skaidėsi į organizacijas, leido įvairių krypčių laikraščius, atsirado skirtingos literatūros kryptys. Istorikų tikslas buvo parodyti, kad latvių literatūros idėjinė ir estetinė įvairovė yra neatskirama nuo visuomenės įvairovės, ir tai vertinti kaip jos brandos požymį. Tai akcentuoja ir trys knygos dalių pavadinimai: nuo Apšvietos įtvirtintos literatūros hierarchijos prie kultūrinės komunikacijos hibridiškumo/įvairovės (nuo elitinių vokiškų vertimų prie nacionalinės literatūros); nuo Latvijos nacionalinės vienybės iki suskilimo į atskiras organizacijas

ir literatūras; ir, galiausiai, kaip šito kulminacija, aptarta *fin de siecle* kultūros įvairovė ir jos recepcija. Latvių sukurta XIX a. tautinė literatūra neišsivaizduojama be Europos literatūrų ir folkloro kontekstų. Reikia tik sveikinti Latvijos kolegų akademines ambicijas greta anglų kalba parašytos naujosios prancūzų istorijos pridėti panašiai parašytą, kad ir mažesnės apimties, latvių literatūros istoriją. Nors latviai apsiribojo tik XIX a. literatūra ir nesukūrė tokio įspūdingo koliažinio margumo, koncentruotumo ir dinamikos, kurie buvo pasiekti prancūzų kolegų, vis dėlto autoriams iš esmės pavyko įgyvendinti numatytus uždavinius, knyga turi gyvą minties tėkmę, kuri naujai atveria latvių literatūrinio gyvenimo raidos įvairovę ir turtingumą. Belieka suintriguotiems jų darbo laukti tęsinio, skirto XX a. literatūros istorijai.

Panašia literatūros istorijos atnaujinimo dvasia parašyta ir knyga *Being Poland: A New History of Polish Literature and Culture since 1918*. Jos autorių ir solidžių rėmėjų sąrašas daug ilgesnis. Ją rašė 60 autorių iš skirtingų universitetų, kaip ir latviai, tęsdami naujosios prancūzų literatūros tradiciją. Tik literatūros istorija joje pradedama nuo to laiko, kuriuo latviai pabaigė, ir yra skirta XX a. kultūros analizei. Kadangi monologinės istorijos yra atgyvenusios, šiam darbui tampa svarbios skirtingų specialistų bendrijos, matančios literatūrą iš skirtingų kontekstų, literatūros faktus papildančios vertimų, kritikos ir teorijų, lenkų kino, populiariosios literatūros, eseistikos, dienoraščių, politinio ir socialinio gyvenimo faktais. Šios literatūros istorijos autoriams rūpėjo tyrimo internacionalizacija, kad ją rašytų ne tik „savi“ kolegos, bet ir žvelgiantys iš šono, matantys ją kitaip. Tam pasitelkta gausi lenkų akademinė išsivija, dirbanti įvairių šalių universitetuose. Jiems buvo svarbu pamatyti nacionalinės literatūros santykį su globaliu kontekstu, todėl daug dėmesio skirta literatūros vertimų ir recepcijos analizei. Iškelta mintis, kad nacionalinė literatūra nėra tapati nacionalinei kalbai, kad nacionalinės literatūros istorija peržengia nacionalinės kalbos ribas, nes esama autorių, rašančių keliomis kalbomis, esama Lenkijos gyventojų, rašančių gimtąja, o ne lenkų kalba, ir lenkų rašytojų, išvykusių gyventi į kitas šalis (analižuojama emigrantų įtaka lenkų literatūrai, svarstoma, kiek lenkų kabareto žanrui buvo svarbus lenkų ir žydų bendradarbiavimas). Išskirti trys istoriniai lenkų literatūros daugiakalbiškumo etapai: literatūra lotynų kalba, modernizmo daugiakalbiškumas ir šiuolaikinės XXI a. literatūros transnacionalumas. Didžiausiame knygos skyriuje XX a. lenkų literatūra pristatyta žanriniais pjūviais, padedančiais geriausiai aptarti ne tik individualų ir nacionalinį kūrinio savitumą, bet ir

globalesnį jo kontekstą. Nepaisant kultūros įvairovės akcento ir žanrinių literatūros komplikacijų, lenkų literatūros istorijoje įtemptai ir atkakliai tebeieškoma lenkiškumo būties ir savitumo, einant sudėtingu – nei Rytų, nei Vakarų keliu (*Neither East, Nor West*).

Galbūt dėl to XX a. lenkų literatūros istorija labai originaliai pradeda pirmuoju skyriumi „Transitions“ (parašyta Ewos Thompson, Jano Sowa, Stanley Billo, Dariuszo Skórczewskio, Włodimierz Boleckio, Ryszardo Nyczo), peržengiančiu numatytas chronologines istorinio tyrimo ribas. Konceptualiai pristatomi trys fundamentiniai jos ankstesnės istorijos periodai – sarmatizmas, romantizmas ir modernizmas, svarstoma, kaip lenkų kultūra tapo kompensaciniu valstybės praradimo (po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo 1895 m.) mechanizmu. Keliamas literatūros pripažinimo pasaulinės literatūros kanone neteisingumo klausimas, kai, valstybei praradus galią Europoje, galios netenka ir jos literatūra.

Lenkų romantizmo literatūroje išskirti trys esminiai ir mums jau gerai žinomi jos bruožai: poezijos ir poeto reikšmingumo, tėvynės meilės ir universalizmo (Andrzejaus Tadeuszo Kościuszkos sukilime atgaivinta iš Prancūzų revoliucijos atėjusi laisvės idėja „Už jūsų ir mūsų laisvę“, įsilieta į 1848 m. tautų pavasario sąjūdį). Nauja tai, kad šioje istorijoje tautiniam romantizmui skirta nemažai kritikos. Teigiant, kad lenkų romantizmas ir jo mesianistinė kryptis susiformavo kaip pavergtos tautos išraiška, plačiau aptartas lenkų ir rusų santykis, kuris buvo grindžiamas dviem mitais: rusiškuoju, kad lenkai nėra tikri slavai, nes per daug katalikiški, ir lenkiškuoju – kad rusai nėra tikri europiečiai, nes susimaišę su mongolais. Be to, lenkų požiūris į rusus buvo ambivalentiškas: kaip šalies okupantai, jie yra vertinami kaip priešai, o kaip šalies kaimynai – kaip „normalūs žmonės“. Naujai istoriškai vertindami nacionalinį tautinį romantizmą, knygos autoriai akcentuoja jame esančią mesianizmo priemaišą, teigdami, kad šiandien romantizmo literatūrą būtina perskaityti kritiškai kaip stokojančią politinio realizmo, idant nusileistume ant tvirtos žemės. Jie pastebi, kad lenkų romantizme Rusija, kaip subjektas, yra aptarta iš kolonizuotojo perspektyvos, skatinančios ne visada malonų Lenkijos prioriteto prieš Rusiją jausmą. Buvo pamėgta aprašinėti Lenkijos būtį kaip iškilusią ant katalikiškų Vakarų gerumo ir ortodoksiškų Rytų blogio ribos. Naujoje lenkų literatūros istorijoje teigiama, kad tokia antirusiška lenkų obsesija pavirto rusofobija ir Vakaruose nebuvo tinkamai suprasta. Iš šiandienos perspektyvos tai galima vertinti kaip kolonijos paspęstus spąstus koloni-

zuotiesiems. Komunistų valdomoje Lenkijoje suformuotas priešingas „gerųjų rusų“ įvaizdis irgi buvo aiškiai politizuotas. Prieinama prie išvados, kad „rusų klausimas“ sekino intelektualines lenkų jėgas, kurių dėmesys galėjo būti nukreiptas į svarbesnius socialinius klausimus.

Lenkų romantizmo universalieji bruožai, priešingai, įvertinti kaip gyvybingi ir perspektyvūs ateities literatūrai: kūryboje nutolstama nuo patriotizmo link universalios laisvės ir teisingumo teigimo ir gamtos grožio įprasminimo, teigiama pagarba moralinėms vertybėms ir tradicijai (gerdamas iš šaltinio, turi atsiklaupiti). Lenkų romantikams buvo svetimas technologijos kultas, jie kalbėjo apie civilizacijos krizę panašiai kaip Tomas Stearnsas Eliotas *Bevaisėje žemėje*. Išskirta Cypriano Kamilio Norwido kūryba kaip dažnai savo universalizmu išeidavusi iš bendro lenkiško konteksto. Net ir palietęs patriotizmo temą, Norvidas tai darė universaliai, be stambeldiško savo tautos garbinimo. Teigiama, kad Lenkijoje romantizmas iki šiandien išlieka svarbus, nors ne kartą permąstytas ir kritikuotas. Stipresnė kritika romantizmui išsakyta po Antrojo pasaulinio karo Witoldo Gombrowicziaus knygoje. Komunistai daugiausia išjuokdavo romantišką patriotizmą ir pagal save romantizmą perdarė, išgirdami jo maištingumą ir revoliucingumą, bet išmesdami viską, kas jiems netiko. Vis dėlto lenkų visuomenė tautinio romantizmo tradiciją vertino nuosekliau ir stabiliau, romantizmas paveikė ne tik Varšuvos sukilimą, bet ir Solidarumo judėjimą 1980 m. ir yra tęsiamas iki dabar. Knygoje pateikta išvada, kad, pripažindami romantizmo vertinimo prieštarumą, turime taip pat pripažinti ir įvertinti, kad jis sukūrė universalią kalbą lenkų tautos komunikacijai ir jos tapatumui aiškintis. Romantizmo retorika yra plačiai pasklidusi ne tik po visą lenkų literatūrą, ji paveikė ir politikų kalbas. Romantiniai motyvai maitina popkultūrą ir lenkiškus filmus (Andrzejaus Wajdos). Ir dabar romantizmo tradicija Lenkijoje vienija visus, kam svarbios tautinės ir katalikiškos vertybės, tuos, kurie kritikuoja kairiuosius. Ne mažiau įdomiai knygoje išanalizuotos ir modernizmo, kaip meno krypties, įvairios srovių pynės, atsiradusios XIX a. viduryje, suklestėjusios apie 1930 m. ir pasibaigusios XX a. viduryje 1960 m., kai į jų vietą atėjo postmodernizmas. Teigiama, kad svarbu skirti Vakarų ir Rytų Europos modernizmą, nes juos formavo skirtingos politinės sąlygos. Knygoje parodyta, kaip sarmatizmo, romantizmo ir modernizmo kultūriniai sluoksniai tapo XX a. lenkų literatūros nacionalinio savitumo pagrindu, kuris ne tik buvo pratęstas ir kanonizuotas, tačiau ir suproblematintas. Taip pat joje parodytas skirtingo jų poveikio XX a. literatūrai spektras.

Taip knygos autoriams pavyko įtikinamai XX a. literatūrą sulydyti su ankstesne ir išgauti visumos vaizdą. Tai man pasirodė vienas iš netikėtų ir patraukliausių knygos bruožų, kurį norėjau plačiau pristatyti.

Per metodologiškai modernizuotą XX a. literatūros analizę (literatūrą susiejant su kultūros ir politiniais kontekstais, recepcija, fenomenologija, pliuralizmo principu ir kt.) knygoje išgautas naujo profilio lenkų literatūros istorijos visumos – lenkiškumo būties – vaizdas. Iš knygoje pateiktos gausios XX a. lenkų literatūros istorijos medžiagos kaip mane sudominusį ir intriguojantį išskirčiau skyrių apie literatūros teorijas „From Soul to Science and Back Again: A Short Stroll through Polish Twentieth-Century Theory“ (*Nuo sielos iki mokslo ir atgal: Trumpas pasivaikščiojimas po Lenkijos XX a. teoriją*), parašytą Katarzynos Kasztennos. Nors jų pradžią Lenkijoje autorė iš esmės susieja su universaliuoju ergocentinių metodų (struktūralizmo ir fenomenologijos), skirtų teksto tyrimui ir oponuojančių tradiciniams genetiniams priežastiniams literatūros tyrimams, atsiradimu, bet suranda ir nacionalinį literatūros teorijų istorinės slinkties modelį. Jų apžvalgą autorė pradeda nuo marksistinės kritikos, kuri smerkė „praeities atgyvenas“ (prie jų priskiriami visi formalistai) ir propagavo socialistinio realizmo reikalavimus. Ryškiausias jos atstovas Stefanas Żółkiewskis ir kiti jo kolegos rėmėsi „atspindžio teorija“, ideologija jiems buvo reikalinga tam, kad gyvenimas būtų teisingai atspindėtas mene. Vis dėlto marksistinėje kritikoje išliko neįveiktas vidinis jos prieštaravimas – marksistiniai kritikai save opozicionavo kaip objektyvią kritiką, nors teigė, kad nėra neutralių, nepolitinių kūrinių vertinimų. Jiems svarbiausia buvo parodyti materializmo pergalę prieš idealizmą, socializmo – prieš kapitalizmą. Marksistinės kritikos savitumas tik toks, kad kritikai literatūrai taikė politinius terminus. Visos kitos Lenkijoje egzistavusios teorijos knygoje išdėstytos kaip teksto kalbinės analizės įrankiai ir oponavimo marksistinei kritikai variantai. Išvardyti aktyviausi lenkų literatūros kritikai, kurie darbavosi „struktūralizmo tinkle“: Stefanas Żółkiewskis, Michałas Głowińskis, Janusz Sławińskis, Aleksandra Okopień-Sławińska. Struktūralizmas radosi kaip priešprieša vulgariajam marksizmui, sekant rusų formalistais ir Prahos struktūralistais. Kritikos objektu struktūralistai padarė „teksto pasaulį“: kalbos sistema (*langue*) realizuojama per konkrečius jos variantus (*parole*). Labiausiai jie siekė mokslininko reputacijos patikimumo, objektyviems tekstų aprašymams įvesdami specialius terminus. Svarbiausi jų terminai buvo struktūra ir tekstas, kuriuos paveldėjo ir postruk-

tūralistai. Struktūralistai kalbos posakių funkcijas interpretavo taip pat kaip kalbos ženklų funkcijas (referencinė, ekspresinė, impresinė, fatinė, poetinė). Grožinio teksto žinutėje svarbiausia funkcija yra poetinė, todėl pradėjo tekstus analizuoti kaip autonomiškus, tik kaip sudedamąją literatūros dalį be kitų kontekstų priemaišų, išpopuliarino sinchroninį literatūros tyrimą.

Nors iš Lenkijos yra kilęs pasaulinės reikšmės fenomenologas Romanas Ingardenas, knygoje Kasztenna, plėtodama kritišką diskusiją, aprašė šio mokslininko nepopuliarumo Lenkijoje priežastis ir jo poveikio Vakarų kritikai reikšmingumą (didelę įtaką jis padarė René Wellekui, Hansui Robertui Jaussui, Wolfgangui Iseriui, Ženevos mokyklai ir kitiems žymiems literatūros kritikams). Pirmiausia Kasztenna pabrėžė, kad komunistinėje Lenkijoje Ingardenas (kaip Husserlis – Vokietijos demokratinėje respublikoje) nebuvo toks populiarus dėl politinės aplinkos, o jo darbai reikalavo didelio filosofinio pasirengimo sprendžiant svarbiausią ontologinį (solipsistinį) klausimą, ar daiktai, sudarantys žmogaus pasaulį, yra tikri, ar fiktyvūs (subjektyvūs). Atsakymai buvo skirtingi: vieni atsakydavo, kad pasaulio materialumu ir objektyvumu nėra ko abejoti, o kiti, vertinantys iš psichologinio taško, teigė, kad suvokimas priklauso nuo požiūrio, vadinasi, materialiam-psichiniame pasaulyje daiktai yra „uždaryti savyje“ ir nepažinūs, o kūrinys tokiu atveju yra „intencionalus objektas“. Kasztenna diskutuoja su 2007 m. lenkų kalba išėjusiu XX a. literatūros teorijų vadovėliu, kuriame ji nerado deramo dėmesio Ingardenui, ir tarsi tai kompensuodama išplėtoja savo interpretaciją apie jį įrodinėdama fenomenologijos reikšmingumą literatūros kritikai. Anot jos, Edmundo Husserlio, Ingardeno ir kitų fenomenologų nuostata, jog subjektyvumas yra pagrindas pasaulio objektyvumui egzistuoti, padarė perversmą literatūros kritikoje, tolstančioje nuo struktūralizmo. Kaip teigė Husserlis, žmonės, susieti to paties gamtos pasaulio, sukuria naujas tikroves, nes pasaulis egzistuoja ne pats sau, o žmogui, yra jo sąmonės koreliuojamas. Būdami materialios gamtos būtybės, žmonės kuria kitus skirtingus pasaulius. Visos vertybės, tokios kaip meilė, gėris, grožis, tiesa, yra ne biologinio pasaulio, o žmogaus sukurto pasaulio reiškiniai. Žmogus yra tarp dviejų pasaulių: vienas yra gamta, jo tikrieji namai, o kitas – kūrybos pasaulis, kuriame jis „niekada nėra namie“. Kūrinio pasaulis yra kitoks nei fizinis, bet ne mažiau žmogui reikalingas. Ingardenas, iš Franzo Brentano perėmęs fenomenologinę redukciją, ją aiškino kaip teksto esmės (esminių dalykų) išryškiniimą, atmesdamas nereikalingus šalutinius požymius, taip ieškodamas kuo

objektyvesnio santykio su kūriniumi ir diskutuojamas su Husserliu. Lenkijoje fenomenologai, kaip ir struktūralistai, oponavo marksizmui ir psichologinei-geneitinei kritikai, bet tarp jų išliko nuotolis, nes fenomenologams buvo svarbūs estetiški ir individualūs kūrybos bruožai ir jie dirbo individualiai, o ne kolektyviai, kaip struktūralistai. Kaip teigia Kasztenna, fenomenologai struktūralistų kūrinio schemoms priešpriešino prasmės ir vertės žaismą. Fenomenologus vienijo bendriausias klausimas – kiek kūrinys, kaip „intencionalus objektas“, transcenduoja autoriaus ir skaitytojo sąmonę, o kiek jis negali būti nuo jos atskirtas. Kūrinys yra heterogeniškas fenomenas, todėl jis nėra nei visai idealus, nei materialus. Fenomenologinis tyrimas atskleidžia kūrinio daugiasluoksniškumą – nuo materialų dalykų iki idealiausių: nuo garso, žodžio, sakinio iki jo visumos ir esmės. Vis dėlto vėlesnius literatus atbaidė fenomenologų filosofiskumas kaip sunkus ir nemadingas dalykas. Fenomenologų nuostata, kad kūrinys veikia mūsų gyvenimus, pasiekia mūsų egzistencijos gilumas, dabar taip pat ne visada sulaukia palaikymo, o jų vertintas „aukštasis menas“ nebeturi ankstesnio prestižo. Katarzynos Kasztennos pristatyta trečia Lenkijoje svarbi teorijos kryptis – gausi ir savita krikščioniškoji literatūrologija arba personalistinė kritika. Personalistinės kritikos kryptis (jos pradininkas Emmanuelis Mounier) kūrybą susieja su idėjų istorija. Lenkijoje jai galima priskirti Ludwiką Fryde, Hieronimą Michałskį, Tymoną Terleckį, Stanisławą Brzozowską, Janą Błonską, Andrzejų Kijowską, Janą Prokopą ir kt. Visas pristatytas teorijas apibendrinanti jos išvada tokia: menai ir humanitariniai mokslai mus moko, kaip aprašyti savo patirtį, kaip ją įvertinti, kaip pajusti jos išlaisvinančią transformaciją. Lenkijoje XX a. to labiausiai išmokė struktūralizmas, fenomenologija ir personalizmas. Būtent tai lėmė, kad susiformavo šiuolaikinės literatūros interpretacijos, kuriose aprėpiamos kritiko subjektyvumo, teoretiko kalbos analizės ir istoriko objektyvumo sritys. Postmodernizmo teorijos (postruktūralizmas, pokolonializmas, antropologija, lyčių teorijos ir kt.), nors ir dalyvauja visame lenkų literatūros istoriniame tyrime, yra paliktos lenkų XX a. teorijoms skirto skyriaus nuošalėje kaip neturėjusios didesnio poveikio. Naujoji lenkų literatūros istorija tokia įvairi ir gausi faktų, kad sugebėjau pristatyti tik vieną ar kitą mane labiau sudominusį epizodą, nepretenduodama į analitinės recenzijos žanrą, o siekdama tik aptarti naują istorijos rašymo tradiciją ir sudominti potencialius skaitytojus.

Abi pristatytos istorijos knygos – ir apie XIX a. latvių, ir XX a. lenkų literatūras – yra informatyvios ir provokatyvios, pateikiančios naują nacionalinės

literatūros istorijos recepcijos variantų. Jos neabejotinai bus įdomios daugeliui humanitarinių mokslų tyrėjų tarptautinėje rinkoje. Apie jas šių metų pavasarį buvo diskutuota ir LLTI Šiuolaikinės literatūros skyriuje ir prieita prie išvados, kad ir lietuvių humanitarams vertėtų pratęsti tokios literatūros istorijos serijos rašymo darbą.